

رسول هادی زاده

از رودکی تا «رودکی»

سال ۱۹۲۶ کتاب استاد صدرالدین عینی به نام «نمونه ادبیات تاجیک» به طبع رسید. این کتاب در مرحله اول تشکیل جمهوری تاجیکستان سند مهم علمی و تاریخی خلق تاجیک برای میراث بزرگ فرهنگی خود گردید. سرسخن کتاب با دلایل قاطع و آهنگ مطمئن تاریخ شروع می شود. استاد عینی نوشته بود: «از بازی که وقایع را تاریخ قید می کند، تا امروز در دیار ماوراءالنهر و ترکستان چنانکه یک قوم معظم به نام تاجیک یا که تازیک اقامت دارد، همچنان زبان و ادبیات ایشان هم رواج یافته آمده است. رواج زبان و ادبیات تاجیک در ماوراءالنهر و ترکستان مخصوص به عصری یا تسلط پادشاهی و امیری نیست. چنانکه می بینیم، ادبیات تاجیک در این سرزمین در عهد سامانیان که عرقاً فارسی زبان هستند، چقدر رواج داشته باشد، در زمان اولاد چنگیز، تیمور، شیبانی، اشترخانی و منغیت که عرقاً مغول، ترک و ازبک هستند، همان قدر رواج یافته است. پس معلوم می شود که رواج زبان و ادبیات تاجیک در این جاها محض به سبب تسلط سامانیان یا که مهاجرت ایرانیان نبوده، سبب حقیقی موجودیت یک قوم بزرگ به نام تاجیک که منسوب به عرق آریا است، در این جاهاست»^۱.

کتاب «نمونه ادبیات تاجیک» که در جمهوری نوبنیاد تاجیکان رمز و پرچم میراث بزرگ گذشته پرشکوه ما بود، با نام آدم الشعرا ابو عبدالله رودکی گشایش یافته بود. استاد عینی بعد از اطلاع مختصر از احوال شاعر و اقتباس نمونه های اشعار وی در خلاصه باب نوشته بود: «به هر حال ظهور استادی مثل رودکی از ماوراءالنهر باعث افتخار تاجیکان است»^۲.

می توان گفت از همان وقت سر کرده، رودکی در فضای جمهوری تاجیکان همچون رمز افتخار میراث فرهنگ و ادب ما گردید. نام رودکی در طول عصرها همچون سردفتر ادبیات نوین فارسی در مأخذهای ادبی و تاریخی ثبت گردیده بود، ولی در تاریخ بار نخست بود که قومی به نام تاجیک این

سیمای بزرگ را همچون شاعر ملی خود پاس و گرامی می‌داشت. رودکی نه تنها تجسم تاریخ فرهنگ و ادب گذشته تاجیکان گردید، بلکه نام وی برای رونق مدنیت و معارف نو تاجیک نیز چراغ راهنما شد. در اوایل سال ۱۹۲۶ وزارت معارف جمهوری مختار تاجیکستان در نوروز تأسیس و تجلیل نمودن «روز رودکی» را اعلام نمود. در این خصوص در مجله «دانش و آموزگار» (نشریه وزارت معارف) اطلاعاتی به چاپ رسید که متن مختصر آن این است:

«در تعقیب یک سلسله درخواست‌های زحمتکشان تاجیک، چه به واسطه مقالات در روزنامه‌ها و چه زبانی، جرگه نظارت معارف تاجیکستان ۲-۳ عید نوروز «سال نو» را روز رودکی تعیین کرد.

در این روز زحمتکشان تاجیک نویسنده توانای خود رودکی را به یاد آورده، جشن هزاره وی را می‌گذرانند. در روز رودکی معلمان تاجیک در هر جا مردم را جمع کرده، تاریخ رودکی را مختصر هم باشد، برای آنان گفته و محنت کشان تاجیک را از اهمیت تاریخی خودشان آگاه خواهند کرد.

هر دهقان محنتکش و مردکار تاجیک بعد از شنیدن تاریخ رودکی باید فرزندان خود را به خواندن و سوادناک شدن وادار کند و به آنان بفهماند که نژاد رودکی نباید بی سواد باشد، برای ملتی که بیش از هزار سال شاعر و نویسنده بزرگ مانند رودکی داشته، برای ملتی که آثار ادبی، علمی، فنی و اخلاقی آن از هزار سال پیش از این در دنیا به یادگار مانده، بی سواد ننگ است، عیب است، ذلت است. فرزندان ملتی مانند تاجیک که از نمونه و آثار تمدن، هنر و علم آنان از چندین هزار سال پیش، حتی در دل کوهها نقش شده، ملتی مانند تاجیک که بهترین نمونه ستاره‌شناسی، زیج‌بندی، ریاضی‌دانی، طب، لشکرکشی، عدالت و اخلاق بین المللی بوده‌اند، امروز نباید بی سواد باشند، ذلیل و اسیر جهل باشند...

جوشش خون میلیونها کارگران اتفاق جمهوری‌های شوروی که برای آزاد کردن رنجبران جان داده‌اند، محو بی سواد را از میان هر ملت طلب می‌کنند...

از همین نظر است که ما به تاجیکان زحمت کش می‌گوییم: برادران، شما که در هزار سال پیش نوشته‌های نویسندگان مقتدر خود مانند رودکی را از بر داشته‌اید، چه شد که امروز آخرین و

بالاترین علم نجات رنجبران، علم آزادی فقیران، علم لنینیزم را نمی خوانید؟ چرا نمی کوشید که سوادناک شوید؟

البته، وقتی که معلمین و دانشمندان تاجیک روز رودکی را جشن می گیرند، به مردمان زحمتکش خواهند گفت: آنان باید راه نجات زحمتکشان، علم آزادی توده رنجبر، تاریخ جنبش کارگران و ادبیات صنفی خود را به زبان خودشان بخوانند، با علم لنین مسلح شوند، صفهای خود را به صفهای تشکیلات رنجبری بین‌المللی بسته در جنبش‌های انقلاب عمومی کارگری شرکت کنند»^۲

این اعلامیه که با امضای «دهقان» منتشر شده بود، همانا به قلم نثار محمد افغان (۱۹۳۷-۱۸۹۷) متعلق بود که نامبرده در آن سال معاون اول وزیر (ناظر) معارف و بعداً وزیر معارف جمهوری مختار تاجیکستان بود. وزارت معارف سال ۱۹۲۶ روز رودکی را همچون جشن ترغیب مکتب و معارف نو، بیداری معنوی مردم تاجیک، دعوت به آموزش علم و دانش نو و تبلیغ میراث گذشته برگزار نموده بود. البته این جشن را بی‌آهنگ و تشویق ایده‌های کمونیستی و تجلیل «داهی رنجبران جهان لنین» گذراندن در آن ایام امکان ناپذیر بود. با وجود این، روز رودکی بعد از نشر «نمونه ادبیات تاجیک» در راه زنده نمودن سنتهای تاریخی فرهنگ و ادب تاجیک به واسطه نام رودکی واقعه مهم حیات معنوی ما بود. ولی روز رودکی به مقام جشنهای فرهنگی و ادبی جمهوری نرسیده بود.

سالها سپری می‌شدند. نام رودکی را مردم تاجیک عزیز و گرامی می‌داشتند. اما صفحه‌های روزگار و بازمانده‌های آثار منظوم رودکی برای مردم هنوز ناگشوده و نامعلوم بود. از این جاست که استاد عینی باز به رودکی روی آورد. سال ۱۹۴۰ شادروان مقاله مفصلی در احوال و روزگار رودکی و تفصیل محیط ادبی زمان رودکی و زمان سلطنت سامانیان به چاپ رساند. همو بعداً بر اساس این مقاله مجموعه‌ای با نام «استاد رودکی» با همکاری عبدالسلام دهاتی سال ۱۹۴۰ انتشار نمود. این کتاب به جز سیر تاریخی دوره حاکمیت سامانیان، توصیف زندگینامه رودکی و مجموعه نسبتاً کامل شعرهای شاعر را شامل بود. مهمتر از همه این بود که استاد عینی تاریخ و نقل واقعه یافت شدن آرامگاه رودکی را در آخر کتاب الحاق نمود. باز یافت استاد شک و شبهه‌های چندین عصر در خصوص زادگاه و مدفن و منبع تخلص شاعر را از بین برد. خلاصه، تحقیقات استاد به انتشار شهرت رودکی در بین مردم تاجیک عاملی مهم گردید.

سالهای پنجاهم عصر گذشته دوره احیای نوین ملی تاجیکان محسوب می‌شد که پیشاهنگ آن شادروان باباجان غفوراف بود. با تشبث شخصی نامبرده کمیته مرکزی حزب کمونیستی و حکومت تاجیکستان سال ۱۹۵۵ درباره تجلیل جشن ۱۱۰۰ سالگی تولد رودکی قرارداد انتشار نمود و از همان روز تمام جمهوری برای استقبال جشن آمادگی دید. دایره فعالیت وزارت‌ها و اتحادیه‌های ادیبان و معماران و آهنگسازان و هنرپیشگان نهایت وسیع بود و در مدت چند سال پیش از جشن کارهایی به سامان رسید که ذکر همه آنها از حوصله این مقاله بیرون است. یکی از کارهای مهم تدارکات جشن عمارت مقبره شاعر در پنجرود و افراشتن مجسمه رودکی در شهر دوشنبه بود که این کار با موفقیت به انجام رسید.

جشن ۱۱۰۰ سالگی رودکی در استالین آباد (شهر دوشنبه در آن سالها چنین نام داشت) ۱۴ اکتبر سال ۱۹۵۸ با شکوه تمام آغاز یافت. در تجلیل جشن، نمایندگان بیش از ۷۰ کشور جهان و جمهوریهای شوروی شرکت نمودند. با دعوت شادروان میرزا تورسون زاده شرکت کنندگان کنفرانس اولین خادمان علم و مدنیت کشورهای آسیا و آفریقا به جشن رودکی تشریف آوردند.

۱۱۰۰ سالگی رودکی در جمهوری ما اولین جشن پرشکوهی بود که به یادبود سیمای بزرگ شعر و ادب فارس و تاجیک همچون عید عمومی مردمی برپا گردید. گفتن ممکن است که تمام اهالی جمهوری این جشن را آماده کردند و آن را به طرز شایسته برگزار نمودند.

بلی، جشن خوب و عالی برگزار گردید، ولی مدتی از جشن گذشت و ما رودکی را فراموش کردیم. رودکی و ادبیات دوره سامانیان بالکل گویی تحقیق شده باشد، بررسی احوال و آثار رودکی و معاصرانش قطع گردید. باری با شادروان عبدالغنی میرزایف در این موضوع صحبت داشتیم. از فروگذاری در تحقیق رودکی تأسف خوردیم و اقرار نمودیم که خود ما نیز در این مورد تقصیر داریم. قرار دادیم که پاییز سال ۱۹۷۱ کنفرانس دانشمندان تاجیک و خارجی را در موضوع مسئله‌های مهم تحقیق رودکی و محیط ادبی زمان سامانیان تشکیل دهیم. در واقع این اولین کنفرانس علمی، بعد از سیزده سال از جشن رودکی، علم رودکی‌شناسی را باز به جنبش آورد.

بعد از این کنفرانس، رودکی‌شناسی تا سال ۱۹۷۵ مرتباً سازمان می‌یافت، اما بعد از درگذشت عبدالغنی میرزایف در سال ۱۹۷۶ دعوت کنفرانس قطع گردید. در پروژه‌های علمی انستیتوهای زبان و ادبیات رودکی و شرق‌شناسی موضوع رودکی‌شناسی وارد نبود.

اینجانب ضمن پژوهش موضوع تاریخ ادبیات بعد از قرن ۱۶ ماوراءالنهر، به تحقیق و تصحیح متن شعر رودکی و همعصران وی مشغول بودم. نتیجه‌های کاوش‌های علمی را در اوایل سالهای دهه ۸۰

عصر گذشته در سه مقاله مفصل به چاپ رساندم. دانشمندان و اهل ادب نکته‌های اساسی مقاله‌ها را پذیرفتند و با نظر انتقادی بنده در رشته متن‌شناسی شعر رودکی موافق بودند. محقق معروف، پروفیسور خاورشناس دانشگاه پیتربورگ الکساندر بلدیروف در نامه‌ای در این موضوع به من نوشته بود: «در نامه گذشته من به شما نه تنها قناعت‌مندی، بلکه تأثرات بهترین خود را که از مطالعه مقاله شما حاصل شد، بیان کرده بودم. در نهایت عالم زبردست و دلیری پیدا شد که به لعبتک بی‌زیب «آثار رودکی» همچنین به سیل ناخوش و دروغ و بی‌باکی و تحریفات که در ما معمولاً «ترجمه بدیعی» می‌نامند، ضربه سخت داده شده است. من در باره سه مقاله، همچنین راجع به نشر نامه‌های جامی از طرف ارون‌بایف در گزارش مخصوص بررسی کردم. در این ضمن در باره «تحولات رودکی‌شناسی» که مقاله شما اعلام و آغاز نموده است، توجه مخصوص ابراز داشتم» (۸۳/۰۶/۱۵).

آوردن لفظ «تحولات» توسط شادروان بلدیروف شاید مبالغه بود، ولی جالب این بود که بعد از مقاله‌های من باز نوشته‌های جدی به قلم افصح‌اف، عسکر حکیم، جمشید گیونشویلی به نشر رسید که مؤلفان راجع به تصحیح و تکمیل متن شعرهای رودکی اندیشه‌های پرارزش به میان گذاشته بودند. خلاصه مباحثه و اندیشه‌ها این بود که آثار منظوم رودکی و همعصران او را عمیق‌تر و وسیع‌تر با اصولهای نو علم متن‌شناسی تحقیق باید کرد و این کار را با مشورت و شرکت دانشمندان برگزیده تاجیک و کشورهای دیگر انجام دادن لازم است.

اجرای چنین کار مهم و پربار سهل نبود. از این سبب ما در آمادگی تأسیس سازمانی بودیم که چنین کار مهم علمی را به عهده گیرد. اما در جمهوری ما واقعه‌های نهایت ناخوش و مهلک و متشنج رخ داد که «یاران فراموش کردند عشق». شکر که بلاهای رسیده را خداوند از سر ما دور کرد و ما باز فرهنگ و ادب گذشته خود را به یاد آوردیم. سال ۱۹۹۹ ماه آوریل در عرفة جشن دولت سامانیان با پیشنهاد اینجانب در انستیتوی رودکی «بنیاد رودکی» تأسیس یافت. هدف و برنامه‌های بنیاد، تحقیق و از نو ترتیب دادن متن صحیح و انتقادی و علمی شعر رودکی و همعصران او بود.

همایش اولین بنیاد رودکی ۱۲ اکتبر سال ۲۰۰۰ در پنجکنت با عنوان «یاد رودکی در دیار رودکی» برگزار گردید. در این همایش دانشمندان تاجیک و گروه محققان ایرانی به ریاست سید صادق خرازی، معاون وزیر خارجه جمهوری اسلامی ایران شرکت داشتند. در این همایش برنامه فعالیت بنیاد رودکی برای سالهای آینده نزدیک بررسی گردید. شرکت کنندگان همایش نامه‌ای به رئیس‌جمهور تاجیکستان جناب امام‌علی رحمان‌اف فرستادند و پیشنهاد نمودند که ۲۲ ماه سپتامبر هر سال روز رودکی به عنوان جشن عمومی جمهوری اعلام گردد. پیشنهاد ما قبول شد و مجلس نمایندگان و مجلس

ملی مجلس عالی جمهوری تاجیکستان قانونی تصویب نمود که هر سال ۲۲ سپتامبر روز رودکی به عنوان جشن ملی تجلیل گردد.

۲۲ سپتامبر سال ۲۰۰۲ در جمهوری ما تجلیل نخستین روز رودکی با شکوه و طنطنه شایسته برپا شد. رئیس جمهور کشور این روز سعید را با نامه تبریک خود به مردم مبارک گفت. در روز رودکی و همایش علمی بنیاد رودکی (۲۵ سپتامبر همان سال) دانشمندان فرهنگستان زبان و ادب فارسی با سروری جناب آقای حداد عادل و استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی (مشهد) جناب آقای محمد جعفر یاحقی شرکت نمودند.

امسال چهارمین سال است که ما روز رودکی را تجلیل می کنیم. قبلاً بنیاد رودکی با دانشگاه دولتی باباجان غفوراف خجند موافقت نمود که امسال (۲۰۰۵) ۲۲ سپتامبر به افتخار روز رودکی در شهر خجند محفل‌های شعر و موسیقی و سیرهای عیدانه مردم با شرکت شاعران دانشمندان سازمان یابد. با رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران جناب آقای قهرمان سلیمانی موافقت کردیم که در این مراسم دانشمندان ایرانی هم شرکت داشته باشند.

بنیاد رودکی شش سال است که به عنوان سازمان مستقل علمی و پژوهشی (از سال ۲۰۰۳ به حیث سازمان مستقل غیردولتی) فعالیت دارد. در فعالیت تشکیلی و علمی بنیاد رودکی به جز مؤسسان، محققان جوان با همت بلند زحمت می کشند. ما حالا متن علمی و انتقادی شعر رودکی را بعد از زحمات زیاد در طول چهار سال برای بررسی اهل دانش آماده نموده‌ایم. نیت داریم که محصول زحمات ما در همایش دانشمندان تاجیک و ایرانی که بعد از روز رودکی در دوشنبه برگزار می گردد، به قضاوت متخصصین واگذار گردد. بعد از بررسی مفصل و موافقت رأی عموم ما به تهیه نشر متن شعر رودکی مشغول خواهیم شد.

دورنمای طرح علمی بنیاد رودکی، تهیه متن اشعار شعرای عصر سامانیان است که در این راه به جذب متخصصان ورزیده زبان و ادب فارسی مبادرت می کند.

پانوشتها:

۱- صدرالدین عینی. نمونه ادبیات تاجیک، مسکو، ۱۹۲۶، ص ۳.

۲- همان جا، ص ۱۷.

۳- مجله «دانش و آموزگار»، شماره ۲، سال ۱۹۲۶، ص ۹-۷.